

NUROTA VOHASI AN'ANAVIY HUNARMANDCHILIKDA USTA SHOGIRD AN'ANALARI

Tashmurodov R.S.

**Toshkent davlat texnika universiteti,
O‘zbekiston tarixi kafedrasini
mustaqil izlanuvchisi**

Аннотация

Ushbu maqolada o‘zbek xalqining tarixida an’anaviy to‘qimachilikning noyob durdonasi hisoblangan kashtalik sohasida respublikamizning qadimiy va navqiron Nurota vohasi kashtachiligida tarqalgan choyshab, so‘zanalarning xorijiy davlat muzeylarida saqlanmoqda. Tadqiqotda Nurota vohasida tikilgan so‘zanalari va ularda aks etgan tuyg‘ularga mazmun-mohiyat kiritgan usta-shogird an‘analari e‘tibor qaratiladi.

Калит сўзлар: Nurota kashtachiligi, so‘zana, choyshab kashta buyumlari, “O‘zbekipaksanoat” uyushmasi, uy hunarmandchiligi usta-shogird, an‘analari.

Ташмуродов Равшан Суванович

Ташкентский государственный технический университет,
Независимый исследователь кафедры Истории Узбекистана

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ ИЗ ИСТОРИИ ИСКУССТВА УЗБЕКСКОЙ ВЫШИВКИ НУРАТИНСКОГО ОАЗИСА

Аннотация

В данной статье в области вышивки, которая считается уникальным шедевром традиционного текстиля в истории узбекского народа, в зарубежном государстве хранятся лоскутные одеяла и созаны, распространенные в вышивке древнего и современного Нуратинского оазиса нашей республики. В центре внимания исследования традиции мастера-ученика, наполнившего содержанием созаны, сшитые в Нуратинском оазисе, и чувства отраженные в них.

Ключевые слова: Нуратинская вышивка, созана, лоскутная вышивка, объединение «Узбекипаксаноат», мастера-ученицы домашнего промысла, традиции.

Tashmurodov Ravshan Suvanovich

Tashkent State Technical University,

Independent researcher of the Department of History of Uzbekistan

SOME NOTES FROM THE HISTORY OF THE ART OF UZBEK EMBROIDERY OF THE NURATA OASIS

Annotation

In this article, in the field of embroidery, which is considered a unique masterpiece of traditional textiles in the history of the Uzbek people, patchwork quilts and sozans, common in the embroidery of the ancient and modern Nurata oasis of our republic, are stored in a foreign country. museums. The focus is on the study of the tradition of the master-apprentice, who filled the suzanas sewn in the Nurata oasis with content and the feelings reflected in them.

Key words: Nurata embroidery, sozana, patchwork embroidery, Uzbekipaksanoat association, master-students of home crafts, traditions.

Qadimda hunar o'rganish muqaddas hisoblangan. Har bir xalq kelajak avlodlariga o'zidan qoldirgan takrorlanmas tajribalari va hunarlari qoldirgan. O'zbekiston qadimda hunarmandchilik rivojlangan markazi bo'lgan. Masalan, Andijon viloyatida, Shaxrixon, Samarkand viloyatida Urgut, Fargon viloyatida Qo'kon, Mapg'ilon, Namangan viloyatida Chustda xalq hunarmandchiligi gullab yashagan. Hunarmandlar o'sha davrda mahallalarga bo'linib yashaganlar, chunonchi zargarlik mahallasi, pichoqchilik mahallasi, deb yuritilgan. O'sha davrlarda yana misgarlik, bo'yrachilik, sandiqchilik, pichokchilik, aravazoslik, va kulolchilik mahallalari mavjud bo'lgan. Masalan, XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoroda bo'yrahi mahallasi bo'lib u yerda umuman Buxorodagi bo'yra to'qiydigan ustalar yashagan. Bo'yrahi mahallasida 120 ta oila yashagan.

Tarixga nazar soladigan bo‘lsak, O‘rta Osiyoda asosan chorvachilik bilan shug‘ullanadigan ko‘chmanchi qabilalar orasida boshqa hunar turlari ham keng tarqalgan¹.

Xalqaro ta‘lim dasturi (Rivojlanish va hamkorlik bo‘yicha Shveysariya agentligi granti) doirasida tashkil etilgan komissiya a‘zolari Nurota an‘anaviy kashtachiligida alohida o‘ringa ega bo‘lgan chevar xamda to‘quvchi ayollar mehnati va Nurota shahrida dong taratgan “Saodat opa kashtachilik maktabi”da to‘qilgan kolleksiyalari bilan tanishdilar va qisqa vaqt davomida markazning avvalgi shuxratini tiklashga ko‘mak bermoqdalar. Tabiiy bo‘yoqlarning xayotga qaytishi mustaqillik yillaridan keyingi ijobiy xolat bo‘ldi. Shu bilan birga kashtachilikda qo‘llanilayotgan yangi avlod bo‘lgan sintetik bo‘yoqlar xam inkor etilmaydigan holatda yo‘lga qo‘yildi. Mazkur kashta buyumlari qa‘tiy ekologik va gigiyenik talablarga jabob beradi va O‘zbekistonda ishlab chiqarilayotgan maxsulotlarni Yevropa va Amerika davlatlari da yashovchi soha mutaxassislari tomonidan shunday buyumlarga talablarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Shuning uchun ham dunyo dizaynerlari o‘zbek gilamlari va so‘zanalariga yuksak baho berishgan hamda ular bilan zamonaviy xonalarni bezashmoqda².

Respublikada oilaviy tadbirkorlik uchun qulay shart-sharoit yaratilishi natijasida aholi, xotin-qizlar bandligini ta‘minlash ko‘lami yanada kengaydi. Agar 2012 yili oilaviy tadbirkorlik hamda hunarmandchilikni rivojlantirish maqsadlari uchun 91,3 mlrd.so‘m kredit mablag‘lari ajratilgan bo‘lsa, 2016 yilda ushbu raqam 367,2 mlrd.so‘mga yetdi, aniqrog‘i to‘rt barobar oshdi. 2017 yilda yurtimizda 8 mingdan ortiq oilaviy korxonalar mavjud bo‘ldi. Lekin hududlar kesimida o‘rganilganda yuridik maqomga ega oilaviy tadbirkorlik sub’ektlari sonidagi keskin farq ko‘zga tashlanadi. Xususan, Toshkent shahrida 1 ming 27 ta, Farg‘ona viloyatida 1 ming 102 ta, Toshkent viloyatida mingga yaqin oilaviy korxonalar faoliyat yuritayotgan bir paytda Sirdaryo viloyatida atiga 9 ta, Namangan viloyatida 37 ta oilaviy korxonalar mavjud edi. Mazkur holatlarga fuqarolarning oilaviy

¹ Санъат журнали.2008 й. 3 -4 сон //Элмира Гул ва А.Хақимов ” Ўзбекистон бадий тўқимачилигида ранглар жилоси”. Яна қаранг: Давлатова С. Ўзбек анъанавий хунармандчилиги тарихий жараёнлар контекстида (Ўзбекистоннинг жанубий худудлари мисолида)- Тошкент: “YANGI NASHR” нашриёти (-368 б) – Б. 154.

²“Хар бир оила–тadbirkor” дастури доирасида кредитлар кимларга берилади?(Электрон ресурс). Кириш режими: <http://uza.uz/oz/society>.(мурожаат қилинган сана 15.10.2018).

tadbirkorlik sub'ektlariga berilgan qonuniy imtiyozlar hamda qulayliklar haqida yetarlicha tushunchaga ega emasliklari sabab bo'lgan³.

Imtiyozli kredit eng kam ish haqining 150 baravaridan – 1000 baravarigacha miqdorda ajratilib, 6 oygacha imtiyozli davr bilan 3 yildan ko'p bo'lmagan muddatga ajratiladi. Foiz stavkasi yillik 7 foiz miqdorida belgilanadi.

Nizomda kreditlar amalga oshiriladigan loyihaning biznes-rejasiga muvofiq o'zini-o'zi qoplash jihatlaridan kelib chiqib, 2 yilgacha imtiyozli davr bilan 5 yil muddatgacha ajratilishi mumkinligi, bunda berilayotgan imtiyozli davr va kreditni qaytarish muddati batafsil asoslantirilishi kerakligi belgilab qo'yildi. Kredit olish uchun taqdim etiladigan hujjat-lar ham soddalashtirilib, tadbirkorlar uchun qulay bo'lishi hisobga olindi⁴.

Shu bilan birga bozor islohotlarini chuqurlashtirish, zamonaviy texnologik uskunalarni xarid qilish, ichki va tashqi bozorlarda xaridorgir bo'lgan raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarishni o'zlashtirish uchun tijorat banklari tomonidan beriladigan kreditlar olish imkoniyatlarini kengaytirish yo'li orqali kichik tadbirkorlik sub'ektlarini jadal rivojlantirish uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, buning asosida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda kichik tadbirkorlik-ning rolini oshirish maqsadida Kafolat jamg'armasi tashkil etildi⁵.

Bugungi kunda O'zbekistonda gilamchilik yaxshi an'anaga, ulkan salohiyatga ega soha hisoblanadi. Tahlillarga ko'ra, hozirgi kunda 25 mingdan ziyod usta, 80 mingga yaqin oila shu sohadan daromad olyapti. Biz yaxshi bilamizki, xalqimizning qalb qo'ridan yaralgan zebu ziynatlar, bir-biridan bejirim uy-ro'zg'or buyumlari eng nozik didli insonlarni ham o'ziga mahliyo qila oladi⁶.

Davlatimiz rahbarining 2020 yil 26 iyundagi gilamchilik sohasiga doir qarorini imzolanganidan so'ng soha rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratildi⁷.

³Маҳкамова Ф. Оилавий тadbirkorlik нега оқсамоқда? //Халқ сўзи, 2017 йил 20 июнь.

⁴“Хар бир оила–tadbirkor” дастури доирасида кредитлар кимларга берилади?(Электрон ресурс). Кириш режими: <http://uza.uz/oz/society>.(мурожаат қилинган сана 15.10.2018).

⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик тadbirkorликни ривожлантириш кафолат жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-2768 сонли қарори. “Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил 20 февраль, 7-сон, 85-модда.

⁶Qiyamati-va-korkini-yoqotmaydigan-ozbek-gilamlari. (Электрон ресурс) Кириш режими: uza.uz. (Мурожаат этилган сана 05.10.2021 й)

⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 июндаги “Республикада қўлда тўқилган гиламчилик соҳасини ривожлантириш чора-tadbirlari тўғрисида”ги ПҚ-4759-сон Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.06.2020 й., 07/20/4759/0970-сон; (Электрон ресурс). Кириш режими: Lex.uz (мурожаат қилинган сана 17.02.2023).

Xususan, qo‘lda to‘qilgan gilamlarni eksport qilishda avtomobil, temir yo‘l va havo transportida tashish xarajatlarini 50 foizigacha miqdorda kompensatsiya qilishga subsidiyalar taqdim etish mexanizmi joriy etildi. Qaror ijrosi doirasida “O‘zbekipaksanoat” uyushmasi tomonidan aniq ishlar bajarildi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev imzolagan qarori bilan gilamchilik sohasi bilan shug‘ullanadigan tadbirkorlar, uyda gilam to‘qiydigan opa-singillarimiz va kasanachilarga bir qancha imtiyozlar berildi. Jumladan, 2020 yil 15 iyuldan boshlab “O‘zbekipaksanoat” uyushmasi tarkibidagi korxonalariga Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan qo‘lda gilam to‘qish dastgohini xarid qilishga sarflanadigan harajatlarni qoplash uchun – har bir dastgoh uchun bazaviy hisoblash miqdorining 10 baravari miqdorida subsidiyalar ajratildi. Buning natijasida 2020-2021 yillarda “O‘zbekipaksanoat” uyushmasi tarkibidagi korxonalar tomonidan mingdan ortiq qo‘lda ipak gilam to‘qish dastgohlari o‘rnatilib, ishga tushirildi.

Shuningdek, bir yarim mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratilib, xotin-qizlar bandligi ta‘minlandi. “O‘zbekipaksanoat” uyushmasi va tegishli viloyat hokimliklari bilan birgalikda Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz shaharlarida turistlar tashrif buyuradigan madaniy meros ob‘ektlari hududlarida qo‘lda to‘qilgan gilamlar ko‘rgazma-savdo rastalari (do‘konlari) tashkil etildi.

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2023 yilning birinchi choragida mamlakatimiz 10 ta davlatga gilam eksportini amalga oshirdi. Jumladan, Qirg‘iziston, Ozarbayjon, Rossiya, Afg‘oniston, Qozog‘iston, AQSh va Tojikiston kabi davlatlarga qiymati 4 million AQSh dollaridan ortiq gilamlar eksport qilingan.

Hozirda sun‘iy tolalardan ham gilamlar to‘qilmoqda. To‘qilish usuliga ko‘ra, patli va patsiz gilam turlari farqlanadi. Gilamchilik korxonalari xorijiy mamlakatlar, jumladan, Angliya, Polsha, Turkiya, Germaniya kabi yirik davlatlarning zamonaviy texnologiyalari va asbob-uskunalari bilan ta‘minlandi⁸.

Bir so‘z bilan aytganda, bugungi kunda yurtimizda ipak va jundan qo‘lda gilam to‘qish sohasini rivojlantirish va ushbu gilamlarning sifatini yanada yaxshilashga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

⁸Қиймати ва кўркини йўқотмаган ўзбек гиламлари. (Электрон ресурс). Кириш режими: uza.uz. (Мурожат этилган сана 19.03.2022 й.). Яна қаранг: Давлатова С. Ўзбек анъанавий хунармандчилиги тарихий жараёнлар контекстида (Ўзбекистоннинг жанубий хуудлари мисолида)- Тошкент: “YANGI NASHR” нашриёти (-368 б) – Б. 154.

Usta o‘ziga shogirdlikka o‘z bolasini yoki karindoshlaridan olganlar. Shogirdlikka 7-8 yoshdan olingan. O‘kish o‘rganish 7-12 yillar atrofida bo‘lgan. Ustozi shogirdlari bilan kunduz kuni ishlab kechqurun esa ustoz rahbarligida savod chiqarilgan. Shogirdlar geometriya va kimyoni o‘rganganlar. Shogirdning qo‘lidan mustaqil ish kelgandan keyin ustalar uning ishlarining muhokama qilishib, so‘ngra «usta» nomini berishgan.

Ustaning o‘g‘li ota kasbini yoshlikdan o‘rganib borgan. Bu esa kelajakda yaxshi hunarmand bo‘lishiga zamin yaratgan. Ustada o‘g‘li yoki farzandi bo‘lmasa, bu kasbni eng yaqin qarindoshlarining bolalariga o‘rgatgan. Xullas kasb avlodga meros qolishi an‘ana holda rivojlanib kelgan. Ustaga shogirdlikka berishda quyidagi urf odat bo‘lgan: bolani usta oldiga olib borish o‘ziga yarasha tantana bo‘lgan; bolani ota - onasi va qarindosh urug‘lari «bo‘y» degan bo‘g‘irsoq va xolvai-tar qilib, ustaning huzuriga kelganlar va “bolani go‘шти sizniki, suyagi bizniki” qabilida gaplar bilan uning ixtiyoriga topshirganlar. Keltirilgan pishiriqlar o‘sha paytdayoq birligida tanovvul etilgan. Usta bolaga hunar o‘rgatishdan tashqari butun o‘qish davomida o‘zi oziq-ovqat bilan ta‘minlab turgan. Kasb o‘rgatish tekin olib borilgan.

Ustoz shogirdga qattiq qo‘l va talabchan bo‘lgan. Chunki har bir hunarni o‘ta nozik did va sabr-toqat bilangina o‘rganish mumkin bo‘lgan. Ustalar shogirdlari uchun maxsus odob talablarini ishlab chiqqanlar. Masalan, ular shogirdan pokizalikni, ish vaqtida chalg‘imaslikni egri va noma‘qul ishlarga yaqin yo‘lamaslikni, ustoz ruxsatisiz biror ishga qo‘l urmaslikni, qat‘iy turib talab qilganlar.

Usta shogirdga faqat hunar sirlarini o‘rgatishdan tashqari uy yumushlarini bajarishga ham o‘rgatib borgan. Shogird san‘at sirlarini puxta egallagandan so‘ng oq fotiha berilgan. Marosimda ustoziga shogird bosh-oyoq sarpo, tugun in‘om etgan.

Ba‘zida ustoz shogirdi mustaqil ish boshlashda qiynalmasligi uchun shu kasbda ishlatiladigan asbob va andozlar berar edi. Agar oq fotiha olgan ba‘zi shogird mustaqil ishlashni xohlamasa ustoznikida qolib ishlayvergan. Bunday holda ustoz bilan kelishib olib ish xaqqi olgan.

XVIII asr oxiri - XIX asrlarda Qo‘qonda, Farg‘ona, Buxoro kabi shaharlarda yetuk xalq ustalari yetishib chiqdi. Naqqoshlik, ganchkorlik, misgarlik, chilangarlik va boshka san‘at turlari rivojlandi. Qadimda hunar muqaddas sanalgan. Har bir xalq kelajak avlodlariga o‘zidan qoldiradigan takrorlanmas hunarlari bilan qadr topgan.

Nurota vohaning tekislik hududida joylashgan qishloqlarida shaharlardan farqli ravishda asosan uy hunarmandchiligi rivojlangan bo‘lib, bunday xo‘jalik tarzi oila daromadining asosiy manbai bo‘lib xizmat qilgan. Xususan voha o‘zbek turkmanlariga xos gilam to‘qish (an’anaviy qo‘ng‘ir tUSDagi turkman gilamlari) an’analari boshqa etnik jamoalarda uchramaydi, shu bois mazkur etnik jamoa a’zolari chorvachilikdan tashqari vohada gilam, choriq, so‘zana, kashta, kigiz va boshqa hunarmandchilik mahsulotlarini tayyorlashda o‘z mahoratlarini namoyish etganlar. XX asr boshlariga kelib to‘la o‘troqlik tarziga o‘ta boshlagan o‘zbek-turkmanlar, azaliy o‘troq aholi bilan har jihatdan assimilyatsiyalashuv jarayoni jadallashgandan so‘ng boshqa etnik jamoalar, xususan saroy toma, burqut, qoraxon, xo‘jalar ham gilam to‘qish an’analarini ulardan o‘zlashtirib oladilar. Shu bilan birga Nurota tojiklarida ham uy hunarmandchiligi anchagina taraqqiy etgan. Bu haqda V.G. Moshkova ham o‘z ma’lumotlarni keltirib o‘tadi⁹.

Xususan, nonvoylar Nonvoy mahallasida, qassoblar Qassobo mahallasida, ip yigiruvchilar Dukchihoda, yog‘ochsoz va o‘ymakorlar Ustahoda, kulollar Ko‘zagaron mahallasida, kigiz, gilam, alacha to‘quv-chi-lar Namatzano mahallasida yashaganlar¹⁰. Shaharda turli etnik jamoa vakil-lari yonma-yon hatto aralash yashasalarda, go‘rkovlar, g‘assollar mahallasi alohida bo‘lgan. Shu narsa xarakterliki, murakkab etnik tarkibga ega shaharda har bir mahalla a’zosi ijtimoiy-iqtisodiy printsiplar asosida uyushganlar¹¹.

Xulosa, kasbning avlodan-avlodga meros qolishi an’ana holda rivojlanib kelgan. Respublikada xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi mavqeini oshirish va ularning ahvolini yaxshilash, ayollarning ish bilan bandligi masalasini hal qilish, ayniqsa, qishloq joylarida xotin-qizlarning mehnat sharoitlarini yaxshilash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish, O‘zbekistonda jamiyatni modernizatsiyalash va demokratik yangilash, jamiyat va davlat qurilishi jarayonlarida xotin-qizlar rolini kuchaytirishga yo‘naltirilgan tadbirlarni amalga oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

⁹ Қаранг: Мошкова В.Г. Ковроделие узбеков племени туркман Нуратинского междугорья // Ковры народов Средней Азии (материалы этнографических экспедиций 1929 - 1945 гг.). – Т., 1970. – С. 69-77.

¹⁰ Дала ёзувлари. Орзиева Иззат. 82 ёш. Нурота шаҳри.

¹¹ Толипов Ф.С.

Фойдаланилган адабиётлар/Используемые литературы/Reference

1. Мирханова, Н. У. Ковроделие – искусство с многовековой историей / Н. У. Мирханова, Г. А. Хакимова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2018. – № 43 (229). – С. 296-299. – URL: <https://moluch.ru/archive/229/53348/> (дата обращения: 04.11.2022). – Т.1972. Mirkhanova, N. U. Kovrodelie - art with mnogovekovoy istoriey / N. U. Mirkhanova, G. A. Khakimova. – Text: neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. – 2018. – No. 43 (229). - S. 296-299. – URL: <https://moluch.ru/archive/229/53348/> (data processing: 04.11.2022). - T. 1972.

2. Мошкова В. Г. «Ковры народов Средней Азии конца XIX-начала XX вв». Издательство «ФАН» Уз.ССР. Ташкент-1970. 2. Moshkova V. G. "Kovry narodov Sredney Azii kontsa XIX-nachala XX vv". Izdatelstvo "FAN" Uz.SSR. Tashkent-1970.

3. Т.Эшбоев. «Боғи Эрам» гўзаллигини игнада яратган Нуроталиклар. Халқ сўзи газетаси 2021 йил 12 март сонидан Т. Eshboev. The people of Nurota created the beauty of "Bogi Eram" on a needle. From the March 12, 2021 issue of the People's Word newspaper

4. Сухарева О.А. Художественные ткани // Народное декоративное искусство Советского Ўзбекистана. - Т.: Текстиль, 1954. - С. 13-37. Sukhareva O.A. Khudojestvennye tkani // Narodnoe dekorativnoe iskusstvo Sovetskogo U'zbekistana. - T.: Tekstil, 1954. - S. 13-37.

5. Ўзбекистон каштачилиги ва гиламлари хорижий тўпламларда. Том IV. Э. Гюл [et.al.] – Тошкент., 2020. – 480 б. Embroidery and carpets of Uzbekistan in foreign collections. Volume IV. E. Gul [et.al.] - Tashkent., 2020. - 480 p.

6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6259808>

7. <https://oyina.uz>

Research Science and
Innovation House